

Qabul qilindi: 03.02.2025

Chop etildi: 31.03.2025

UDK: 94 (575.1): 342.56

SAMARQANDNING MILLIY KIYIMLARINING MANBASHUNOSLIK ASOSIDA O'RGANILISH TARIXI

Sidikova Mastura Xakberdiyevna

“Ipak yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti, (PhD), dotsent

НАЦИОНАЛЬНЫЕ КОСТЮМЫ САМАРКАНДА

ИСТОРИЯ ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОГО

ИССЛЕДОВАНИЯ

Сидикова Мастура Хакбердиевна

Международный университет туризма и культурного наследия

«Шелковый путь», (кандидат наук), доцент

THE HISTORY OF THE STUDY OF THE NATIONAL

CLOTHES OF SAMARKAND ON THE BASIS OF

SOURCE SCIENCES

Sidikova Mastura Khakberdievna

“Silk Road” International University of Tourism and Cultural

Heritage, (PhD), Associate Professor

mastura@gmail.com

Orcid: 2042-2055-4208-424x

Annotasiya: Samarqandning milliy kiyim-kechaklari tarixini ilmiy tahlil qilishga qaratilgan ushbu maqolada manbashunoslik metodlarini qo‘llagan holda, tarixiy manbalar, miniaturalar, adabiy asarlar va arxeologik topilmalar asosida keng tahlil olib boriladi. O‘rganilayotgan davrlar – XVI-XVII asrlar bo‘lib, Samarqanddagi kiyim-kechaklar nafaqat ijtimoiy va madaniy jihatdan, balki san‘at va estetika nuqtai nazaridan ham tahlil qilinadi. Maqolada miniatura san‘ati, o‘sha davr kiyim-kechaklarini aks ettirishda asosiy manba sifatida ko‘rsatilgan va ularning ishonchliligi, shartli usullari haqida muhim fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Samarqand milliy kiyim-kechaklari, tarixiy manbalar, miniaturalar, Temur va temuriylar davri, Buyuk Ipak yo‘li, manbashunoslik, madaniy meros, etnik tarix.

Annotatsiya: В данной статье, посвященной историческому анализу национальной одежды Самарканда, с использованием методологии источниковедения проводится подробное исследование исторических источников, миниатюр, литературных произведений и археологических находок. Рассматриваемые периоды - XVI-XVII века - в которых одежда Самарканда анализируется не только с точки зрения социально-культурного контекста, но и с эстетической и художественной точки зрения. Миниатюрное искусство рассматривается как основной источник для изображения одежды того времени, при этом обсуждаются вопросы достоверности и условности таких изображений.

Ключевые слова: Национальная одежда Самарканда, исторические источники, миниатюры, эпоха Темура и Тимуридов, Великий шелковый путь, источниковедение, культурное наследие, этническая история.

Annotation: This article, dedicated to the historical analysis of Samarkand's national clothing, conducts a thorough study based on source criticism methodology, examining historical sources, miniatures, literary works, and archaeological findings. The periods under study - the 16th and 17th centuries - analyze Samarkand's clothing not only from a socio-cultural perspective but also from an aesthetic and artistic viewpoint. Miniature art is highlighted as the primary source for depicting clothing from this period, with discussions on the reliability and conventions of these depictions.

Key words: Samarkand national clothing, historical sources, miniatures, Temur and Timurid period, the Silk Road, source criticism, cultural heritage, ethnic history.

Kirish. Samarqand, O'zbekistonning eng qadimiy va madaniyatga boy shaharlaridan biri bo'lib, o'zining tarixi, san'ati, arxitekturasi va an'anaviy madaniyati bilan tanilgan. Samarqandning milliy kiyimlari ham shaharning boy tarixiy merosi, xalqlarning o'zaro aloqalari va ularning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Samarqandning milliy kiyimlari uning qadimiy tarixidan ildiz otgan. Shahar o'zining geografik joylashuvi va tarixiy ahamiyati tufayli turli madaniyatlar va xalqlar bilan o'zaro aloqada bo'lgan. Samarqandning joylashuvi Buyuk Ipak yo'li bo'yida, sharq va g'arbni bog'lab turar edi. Bu esa, turli xalq va madaniyatlar, jumladan, arablar, forslar, turklar va mo'g'ullar kabi ko'plab xalqlarning ta'sirini o'zida mujassam etgan.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek milliy kiyimlari, jumladan Samarqandda tarqalgan kiyimlar, qadimiy Turon xalqlarining an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Samarqandning qadimiy kiyimlari o'zining o'ziga xos shakllari, ranglari va naqshlari bilan ajralib turardi. Bunday kiyimlar asosan tabiiy materiallardan, jumladan, jun, ipak, paxta va jun matolaridan tayyorlanardi: "Milliy kiyim - moddiy madaniyatning ko'rinishlaridan biridir. Unda etnik tarix, ijtimoiy munosabatlar va ba'zi mafkuralarning (diniy, estetik me'yorlar) ildiz otgan an'analari aks etadi. Shuning uchun milliy kiyimni xalqning etnik tarixini va uning madaniyatini boshqa xalqlar bilan bog'laydigan manbalar sifatida ko'rib chiqish kerak. Solishtirma ma'lumotlar asosida qadimiy kiyim shakllarini aniqlash, ularning dastlabki va keyingi shakllarini, tarixiy davrlardagi o'zgarishlarni o'rganish juda muhimdir. Faqat kiyim shakllari va ularning rivojlanishini o'rganish orqali biz xalqning etnik tarixini kiyim bilan bog'lay olamiz" [1].

Tahlil va natijalar. Ma'lumki, XV asrda Temuriylar davridagi madaniy va ilmiy taraqqiyotning rivojlangan davri hisoblanadi, shu davrda Temur imperiyasi tarkibiga kirgan davlatlar orasidagi integratsiya turli badiiy maktablar rivojiga xizmat qilgan. XV asrda ko'plab sobiq davlatlarning Temur imperiyasi tarkibiga kirishi turli badiiy maktablarning o'zaro boyishiga imkon yaratgani ma'lum. Temuriylar davrida Markaziy Osiyoda Samarqand, Hirot, Sheroz va Tabriz muhim madaniy markazlarga aylangan. Hirot Shohruh hukmronligi davrida, ya'ni XV asrning ikkinchi yarmida, katta ahamiyat kasb eta boshladi va Sulton Husayn

Boyqaro (1469–1506) davrida yirik madaniy va ilmiy markazga aylandi. Bu yerda Movarounnahr va Eronning barcha hududlaridan mashhur olimlar, san'atkorlar, jumladan, miniatyura rassomlari yig'ila boshlagan. Xususan, bu haqida tadqiqotchi N. Bobojonova o'z dissertasiyasida shunday ta'kidlab o'tadi, "XV asrda ko'plab sobiq davlatlarning Temur imperiyasi tarkibiga kirishi turli badiiy maktablarning o'zaro boyishiga imkon yaratgani ma'lum. Temuriylar davrida Markaziy Osiyoda Samarqand, Hirot, Sheroz va Tabriz muhim madaniy markazlarga aylangan. Hirot Shohruh hukmronligi davrida, ya'ni XV asrning ikkinchi yarmida, katta ahamiyat kasb eta boshlab Sulton Husayn Boyqaro davrida yirik madaniy va ilmiy markazga aylandi. Bu yerda Movarounnahr va Eronning barcha hududlaridan mashhur olimlar, san'atkorlar, jumladan, miniatyura rassomlari yig'ila boshlagan" [2].

Shuningdek, Temuriylar davrida Samarqand poytaxt sifatida ajralib turib, madaniy markazning asosi bo'lgan. Bu davrda madaniy merosning badiiy ko'rinishi bo'lgan milliy kiyimlar o'zining turli shakllari va nafis naqshlari bilan e'tiborni tortgan. Kiyim-kechaklarning asosiy turlariga erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan liboslar kirgan. Erkaklar kiyimlari amaliy va o'ziga xos bo'lib, odatda uzun va yengil liboslar, shuningdek, pichan va kallasimon bosh kiyimlaridan iborat edi. Ayollar kiyimlari esa to'liq uzunlikda bo'lib, ularning naqshlari murakkabligi va rang-barangligi bilan ajralib turgan. Samarqandda kiyim tikishda ishlatilgan matolar yuqori sifatli ipak, paxta va jun kabi materiallardan tayyorlangan. Ularning ranglari va naqshlari o'ziga xos shakllarda yaratilgan bo'lib, bu kiyimlarga o'sha davr san'atining betakror go'zalligini aks ettirgan.

Nemis olimi X. Gotsning ta'kidlashicha, XV asrning birinchi yarmida Sharqdagi modaning asosiy markazlari Samarqand, Buxoro bo'lib, keyinchalik bu holat Hirotga ko'chgan. XVI asrga kelib esa, Eron, Usmonli Turkiyasi va Hindiston Samarqand, Hirot kiyimlari uslublarining kuchli ta'sirida bo'lib, ushbu uslublarni mahalliy sharoitlarga moslashtirgan holda rivojlantirgan [3], deb bejizga aytmagan. XVI–XVII asrlardagi samarqandliklarning an'anaviy kiyimlarini "Shohnoma" (1556-yil), Durbekning "Yusuf va Zulayho" (1615-yil), Sa'diyning "Bo'ston" (1616-

yil) kabi qo'lyozma asarlarining miniatyuralari orqali ko'rgazmali tarzda o'rganish mumkin. Shuningdek, bu davr kiyim-kechaklari haqida "Badoyi' al-voqeot", "Boburnoma", Samarqandlik Husayn Xorazmiy tomonidan yozilgan vaqf hujjatlari va Rui Gonsales de Klavixoning xotiralari kabi yozma manbalar matnlarida ham ma'lumot berilgan.

Samarqand milliy kiyimlar tarixi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar O'rta Osiyo xalqlarining material madaniyati, ayniqsa XVI asrga oid ilmiy ishlanmalarda o'z aksini topgan. Ushbu sohada o'zbek tadqiqotchisi R.G.Muxminovning asarlari ahamiyatga ega bo'lib, ularning asosida Samarqandning o'ziga xos kiyim-kechak madaniyati va hunarmandchiligi haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Xususan, yozma manbalarda keltirilgan hunarmandchilik va kiyim-kechak buyumlari nomlari Samarqanddagi kiyimlar tarixini o'rganishga katta imkoniyat yaratdi[4].

Shuningdek, O'rta asr Samarqand matolarining kiyimda ishlatilishi haqida batafsil ma'lumotlarni M.F.Ibrohimov to'plagan. Samarqand kiyimlari tarixini o'rganishda miniatyurali rasmlar ham muhim rol o'ynaydi. G.A.Pugachenkova va M.Gorelik tomonidan XV-XVII asrlar Xorazm va Mavaronnahr miniatyuralarini chuqur tahlil qilish orqali Samarqandning an'anaviy kiyimlari va ularning kesimlari haqida tizimli tasvirlar shakllantirilgan. Ushbu tadqiqotlar, shuningdek, M.M.Ashrafi va Z.I.Raximovning ishlari bilan to'ldirilgan bo'lib, ular miniatyuralar orqali Samarqand kiyimlarining evrilishini va an'anaviy tikuvchilik san'ati shakllanishining turli jihatlarini kuzatishga imkon berdi.

Samarqanddagi XV asrga oid maqbaralar, masalan, Ishratxona, Go'r-Amir va Shohi-Zinda kabi yodgorliklar o'z ichida o'sha davr kiyim kesimlari haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlaydi. Bu kiyim kesimlari va ularning o'ziga xosligi Samarqand milliy kiyimlari tarixini o'rganishda muhim manbalar bo'lib xizmat qilmoqda. Samarqandda saqlanib qolgan kiyim predmetlari, xususan, XIV-XV asrlarga oid kiyimlar, V.A.Shishkin, V.N.Kononov va N.M.Nemtsova tomonidan o'rganilgan bo'lib, ular noyoblik va tarixiy ahamiyatga ega. Shunday qilib, Samarqand milliy kiyimlar tarixi faqatgina qadimiy kiyim kesimlari va materiallar haqida emas, balki an'anaviy kiyimning rivojlanishi, tikuvchilik san'ati va madaniy

merosining shakllanishi haqida ham to'liq tasavvur beradi.

O.A.Sukharevning etnografik tadqiqotlarida ham O'rta Osiyo xalqlarining an'anaviy kiyim-kechaklariga xos bo'lgan muhim xususiyatlar chuqur tahlil etilgan. U, shuningdek, Buxoro va Samarqand kabi qadimiy shaharlar hududidagi hunarmandchilik faoliyatini, ayniqsa, tikuvchilar mehnat tashkilotining strukturasi va ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Biroq, ushbu olim tomonidan to'plangan va ilmiy doirada e'lon qilingan ma'lumotlar asosan Samarqand shahri sivilizatsiyasining eng yirik tarixiy va madaniy markazlarini tahlil qilib, shu mintaqalarga xos xususiyatlarni aks ettiradi [5].

Miniatyuraning manba sifatidagi ishonchligini baholash, Mavorounnahr tasvirlarida kiyim-kechaklarni muhim masala ekanligi tahlil qilingan. Sharq rassomlari adabiy yoki tarixiy asarlarni tasvirlayotganda, makon, rang va inson tasvirini shartli usullarda ifodalashgan. Bu usullar miniatyuraning kitob san'ati sifatidagi funksiyasidan kelib chiqqan bo'lib, o'rta asr Sharq jamiyatining g'oyaviy va estetik me'yorlariga mos kelgan. Shuningdek, epik va adabiy qahramonlar asarlarda o'zining adabiy xususiyatlariga muvofiq tasvirlangan bo'lsa-da, rassomlar ularni o'z davrining axloqiy va estetik tushunchalariga qarab tuzatishgani haqida ma'lumot berilgan [6]. Shu sababli, tarixiy voqealar miniatyurada, ko'pincha, o'z zamonidagi voqealar sifatida ko'rsatilgan, va tarixiy shaxslar o'z davrining kiyimlari bilan tasvirlangan. Arxitektura va turmush buyumlarini tasvirlashda rassomlar o'zlarining atrofdagi hayotdan ilhomlangan va ularning to'g'ri aks ettirilishi arxeologik va etnografik ma'lumotlar, shuningdek, vizual taqqoslashlar orqali tasdiqlangan. Bu esa miniatyuraning tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini yanada oshiradi. Tadqiqotchi N.Tursunov yozma manbalarga asoslanib, o'sha davrda Samarqand, Buxoro va Xo'jandda kiyim-kechak ishlab chiqarish (tsomaduzi) sezilarli darajada rivojlangan va yuqori darajada ixtisoslashganligini ta'kidlagan. Masalan, to'quv ko'ylaklarni tikish jarayoni ma'lum ishlarni bajaradigan uyda ishlovchi tikuvchilarga bo'lingan: abra yuqorisini, astar ichkari qismini, bandak [7] tikuvini, chaspak to'qilgan kamarlarini va kiyimni bezashni tayyorlash. Barcha ishlar kiyim savdosining boshqaruvchisi bo'lgan kiyim sotuvchi (tsomafurush) rahbarligida bajarilgan[8].

XV-XVII asrlarda samarqandliklarning kiyim-kechaklarining o'ziga xos xususiyatlari bir necha bor o'zgarishga uchradi, ammo ularning asosiy shakllari va tikish usullari o'zgarishsiz qolgan. Shunday qilib, XVIII asrda samarqandliklarning kiyim-kechagi tikish usuli XV-XVII asrlardagi an'anaviy usullarning davomi sifatida kuzatildi, deb aytish mumkin. Afsuski, o'sha davrning asl kiyim namunalaridan juda oz miqdori saqlanib qolgan. Kiyim-kechak, uning tikish usuli va kiyish uslubi haqidagi batafsil ma'lumotlar XV-XVIII asr miniatyuralarida berilgan. Ushbu davrda erkaklar va ayollar kiyimida asosiy o'rinni tunikaga o'xshash tikish usuli egallagan. Tikish usulining xilma-xilligi, kesish va bezak tafsilotlarini o'zgartirish orqali ta'minlangan.

Xulosa. Xulosa o'rnida, Samarqandning milliy kiyimlari tarixining o'rganilishida turli manbalar, jumladan, miniatyuralar, adabiy asarlar, arxeologik va etnografik ma'lumotlar orqali o'sha davr madaniyatini, ijtimoiy tuzumini va estetik idealini aks ettirishga qaratilgan ilmiy yondoshuvlar asosida ko'rib chiqildi. Xususan, miniatyuralar va qo'lyozmalarda tasvirlangan kiyim-kechaklar, ularning shartli tasvirlanishi va o'sha davrning axloqiy va estetik me'yorlari haqida chuqur tarixiy ma'lumot beradi. Shuningdek, ushbu o'rganishlar manbashunoslik metodologiyasidan foydalanishga yordam berib, Samarqandning o'rta asr kiyim-kechaklarini yanada aniqroq tushunish imkoniyatini yaratadi. Bu tadqiqot, Samarqandning milliy kiyimlarini o'rganish jarayonida tarixiy va madaniy jihatlarni o'zida mujassamlashtirib, ular orqali o'sha

davrning ijtimoiy hayoti va estetik qarashlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, Samarqandning kiyim-kechaklari haqidagi ilmiy izlanishlarga yangi yondoshuvlar va nuqtai nazarlarni taklif qiladi. Maqola o'z o'rnida Samarqandning o'rta asr madaniyatiga oid muhim ma'lumotlarni taqdim etadi va ushbu sohada kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ашрафи М.М. Бехзад и развитие бухарской школы миниатюры XVI в. – Душанбе.: 1997
2. Бободжанова Н. И. История развития портновского дела таджиков в XV - первой половине XX вв. Душанбе.: 2019
3. Горелик М.В. Среднеазиатский мужской костюм на миниатюрах XV-XIX вв. // Костюм народов Средней Азии.- М.: Наука, 1979.- С. 49-70
4. Goets H. The History of Persian costume
6. Рахимова З.И. Народная одежда на миниатюрах Мовароуннахра XVI-XVII вв. // Эстетические закономерности и конкретные особенности историко-художественного процесса. - Ташкент, 1984
7. Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара конца X К - начала XX в. Ремесленная промышленность. - Ташкент: АН УзССР, 1962
8. Шишкин В. А. Гур-Эмир // Научные труды ТашГУ. - Вып. 232. Историч. Науки. - Кн. 48. - Ташкент, 1964

